

Məmmədova Ülkər Şahin qızı
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası
ulker555@mail.ru

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BÜDCƏ KƏSİRİ VƏ ONUN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI

Məqalədə büdcə kəsirini doğuran səbəblər, onun iqtisadi inkişafa təsiri və örtülməsi üsulları göstərilmişdir. 2017-2019-cu illər üzrə dövlət büdcəsinin göstəricilərinin və ÜDM-in büdcə kəsiri ilə əlaqəsinin təhlili aparılmışdır.

Məqsəd – Azərbaycan Respublikasının büdcə kəsirinin aradan qaldırılmasının yollarının araşdırılması.

Metodologiya – məqalədə iqtisadi-statistik təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – aparılmış struktur dəyişikliyinə müvafiq olaraq növbəti ildən xaricdən cəlb edilmiş kreditlər icmal büdcənin xərclərindən çıxarılaraq dövlət büdcəsinin xərclərinə əlavə edildiyinə görə, həmin vəsait dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir.

Açar sözlər – dövlət büdcəsi, büdcə kəsiri, emissiya, istiqraz, ÜDM, daxili borc, xarici borc.

Giriş

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadiyyatın böhranlı şəraitində iqtisadi siyasətin qarşısında duran əsas vəzifələrindən biri olan tarazlı büdcənin yaradılmasına həmişə nail olmaq mümkün olmur. Xüsusilə də keçid iqtisadiyyatı şəraitində büdcə kəsiri qaçılmazdır. Büdcə kəsiri maliyyə ilində dövlət büdcəsinin xərclərinin onun gəlirlərindən artıq olan hissəsinə deyilir.

İqtisadiyyatın böhranlı vəziyyəti işgüzar fəallığın, investisiya tələbinin yüksəldilməsi ilə aradan qaldırıla bilər. Bu da öz növbəsində dövlət xərclərinin artırılması və gəlirlərin azaldılmasını tələb edir. Dövlət xərclərinin artırılması və gəlirlərinin azaldılması tənəzzül şəraitində olan iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması məqsədinin reallaşmasına xidmət edir. Vaxtilə C.M.Keyns göstərirdi ki, iqtisadiyyatın tsiklik enmə dövründə işgüzar fəallığın canlandırılmasında, investisiya tələblərinin stimullaşdırılmasında defisitli büdcə şəraitində maliyyələşmə həlledici və önəmli rola malikdir. Belə stimullaşdırıcı iqtisadi siyasət büdcə kəsirinin yaranması zərurətini ortaya çıxarır (1).

Ortaya çıxmış büdcə kəsiri müəyyən vasitələrlə aradan qaldırılmalıdır. Bu zaman elə üsullar seçilməlidir ki, iqtisadi siyasətin stimullaşdırıcı effektini neytrallaşdırmamı.

Büdcə kəsirinin kəmiyyət qiyməti obyektiv olaraq aşağıdakı faktorlarla şərtləndirilir.

1. Adətən dövlət xərclərinin həcmi qiymətləndirərkən iqtisadiyyatın dövlət sektorunda amortizasiyası nəzərə alınmır, bu da obyektiv olaraq büdcə kəsirinin həcmi artırmasına gətirib çıxarır.

2. Dövlət xərclərinin mühüm maddəsi kimi borclanmaya xidmət etmək çıxış edir. Belə ki, borclanma üzrə faizin ödənilməsi və borcun əsas məbləğinin tədricən ödənilməsi əsas göstəricidir.

3. Makrosəviyyədə dövlət büdcəsi kəsirinin qiymətləndirilməsi zamanı yerli

büdcələrin vəziyyəti (hansılar ki, büdcə artıqlığına malik ola bilər) nəzərə alınmır. Bəzən yerli hakimiyyət orqanları məqsədyönlü olaraq dövlət büdcəsinə vergi ayırmalarını azaltmaq üçün, yerli büdcələrin vəziyyəti haqqında statistik informasiyanı təhrif edirlər.

4. Keçid iqtisadiyyatında dövlət büdcəsi kəsirinin müəyyən edilməsi ilə yanaşı, onun Mərkəzi Bankın, həmçinin dövlət müəssisələrinin və kommersiya banklarının qeyri-həqiqi büdcə fəaliyyəti ilə şərtləndirilmiş gizli kəsiri də mövcud olur.

Büdcə kəsirini doğuran səbəblər aşağıdakılardır:

- müharibə, iri təbii fəlakətlər və ya digər sosial konfliktlər zamanı dövlət xərclərinin artırılması;

- büdcə xərclərinin qeyri-rasional strukturu;

- iqtisadiyyatın stimullaşdırılması məqsədilə vergilərin azaldılması;

- seçkilər ərafəsində dövlət xərclərinin artırılması;

- səhiyyəyə, təhsilə, sosial təminatla və yeni iş yerlərinin yaradılmasına dövlət xərclərinin artırılması.

Büdcə kəsiri iqtisadiyyata aktiv təsiri olan mürəkkəb bir anlayışdır. Adətən büdcə kəsiri iqtisadiyyata mənfi təsir göstərir. Büdcə kəsirinin iqtisadi inkişafa təsiri ilə bağlı bir sıra nəzəri konsepsiyalar mövcuddur.

Büdcə xərclərinin defisitli maliyyələşmə konsepsiyasının tərəfdarları hesab edirlər ki:

- büdcə kəsiri dağıdıcı amil hesab edilməməlidir;

- büdcə gəlirlərini üstələyən büdcə xərcləri milli iqtisadiyyat üçün təhlükə yaratmır, əksinə ölkənin sosial-rifah vəziyyətini yaxşılaşdırır;

- büdcə kəsiri büdcədən maliyyələşən əhəlinin və ev təsərrüfatlarının gəlirlərini artırır ki, bu da alıcılıq qabiliyyətinin yüksəlməsini və milli istehsalın genişlənməsini stimullaşdırır. Bu isə öz növbəsində vergi daxilolmalarının artımına gətirib çıxarır.

Bu konsepsiyayı qəbul etməyən iqtisadçılar büdcə kəsiri ilə bağlı aşağıdakı mülahizələri irəli sürürlər:

- müntəzəm mövcud olan büdcə kəsiri gələcəkdə yüksək vergilərin tətbiqini şərtləndirir;

- büdcə kəsirinin örtülməsi üçün müxtəlif mənbələrdən gəlirlərin cəlb edilməsi.

Pul emissiyası və borclanmanın artırılması pul-kredit siyasətinin effektivliyinə mənfi təsir göstərir. Büdcə kəsirinin artımı zamanı dövlət qiymətli kağızları üzrə faiz dərəcəsinin yüksəlməsi xüsusi investisiyanın sıxışdırıb çıxarma effektinə səbəb olur.

Tarazlaşdırılmış büdcə konsepsiyasının tərəfdarları isə büdcənin gəlir və xərclərinin balansına nail olmağı zəruri hesab edirlər. Bu konsepsiyanın mahiyyətinə görə iqtisadi artımın azalması fonunda dövlət vergiləri azaltmalı və xərcləri artırmalı, iqtisadi artımın yüksəlməsi fonunda isə dövlət vergiləri artırmalı və xərclərini isə azaltmalıdır. Bu zaman birinci halda büdcə kəsirini, ikinci halda isə büdcə artığını şərtləndirir. Bu konsepsiyanın praktiki reallaşdırılması zamanı isə problem yarana bilər. Belə ki, iqtisadi artımın azalması və yüksəlməsi prosesləri davamlığına görə bir-birindən fərqlənir.

Hökumət büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi zamanı kapital bazarına daxil olmalıdır və vəsait əldə etmək üçün xüsusi sektorla rəqabətə girməlidir. Bu zaman pula tələb artır. Mərkəzi Bank isə onun təklifini məhdudlaşdırır. Bu da faiz stavkalarının artmasına səbəb olur. Nəticədə isə daxili investisiyanın aşağı düşməsi baş verir. Digər tərəfdən isə daxili bazarda faiz stavkalarının qalxması həmin ölkənin qiymətli kağızlarına xarici tələbi artırır ki, bu da xarici kapital axınına səbəb olur və dövlətin xarici borcunun məbləğinin artmasına gətirib çıxarır. Xarici hüquqi və fiziki şəxslər qiymətli kağızları əldə etmək üçün, əvvəlcə həmin ölkənin milli valyutasını əldə etməlidirlər. Bu isə milli valyutanın

beynəlxalq qiymətinin və ya onun dəyişmə kursunun qalxmasına səbəb olur.(2)

Son islahatlar respublikada həyata keçirilən iqtisadi islahatlar digər sahələrdə olduğu kimi dövlət maliyyə sistemində də makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına və eləcə də dövlət maliyyə sisteminin əsas elementlərindən biri olan dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin artımına öz təsirini göstərmişdir.

2017-2019-cu illər üzrə dövlət büdcəsinin göstəriciləri (mln. manat)

2017-2019-cu illər üzrə dövlət büdcəsinin göstəriciləri (mln. manat)				
	2017 fakt	2018 fakt	2019 proqnoz	2018-ci ilin göstəriciləri ilə 2019-cu ilin proqnozunun müqayisəsi
				fərq (+;-)
<i>Gəlirlər</i>	16516,7	22411,3	22917,5	506,2
<i>Xərclər</i>	17594,5	22718,9	24780,1	2061,2
<i>Büdcə kəsiri</i>	1077,8	307,6	1862,6	1555

Mənbə: Maliyyə Nazirliyinin hesabatları, 2018 (3)

Dünya təcrübəsindən büdcə kəsirinin örtülməsinin bir neçə üsulları məlumdur. Belə ki:

- 1) pul emissiyası (monetizasiya)
- 2) istiqrazların buraxılışı
- 3) dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının artırılması

Büdcə kəsirinin örtülməsi üsullarından biri kimi dövlətin əlavə pul emissiyası çıxış edir. Bu üsul monetizasiya da adlanır. «Monetizasiya» termininin mənası – dövlət büdcəsi xərclərinin pul emissiyası yolu ilə maliyyələşdirilməsidir. Kəsirin monetizasiyası zamanı «seneoraj» yaranır. Seneoraj – emissiya olunan banknotların nominal həcmindən həmin banknotların çap olunması və tədaviyə buraxılmasının təşkili ilə əlaqədar olan xərclər çıxıldıqdan sonra yaranan fərqdən ibarətdir.

Dövlət maliyyəsinin kəsirinin örtülməsi mənbələrindən biri də onun banknot çapı hüququndan istifadə etməklə əldə etdiyi emission gəlirdir. Belə ki, dövlət pul nişanlarının çap olunması və dövriyyəyə buraxılması vasitəsilə cəmiyyətdən real resursların cəlbini həyata keçirərək öz fəaliyyətini maliyyələşdirə bilər.

Aşağı inflyasiya səviyyəsi mövcud olduğu şəraitdə pul siyasətini həyata keçirən dövlət, pula olan tələbin artım tempini keçməməklə pul bazasının həcmi artıraraq emissiya gəliri əldə edir. Əgər iqtisadiyyatda pul bazası ümumi daxili məhsulun 15 faizinə bərabədirsə, deməli iqtisadi artımın hər bir faizinə görə dövlət 0,15% emission gəlir əldə etmək imkanına malikdir.

Lakin yüksək inflyasiya səviyyəsində dövlətin emission gəlir əldə etmək imkanları məhduddur. Çünki yüksək inflyasiya şəraitində əhalinin əlində olan pul qalıqları öz dəyərini itirir və əhali həmin pul nişanlarından imtina etməyə başlayır. Başqa sözlə, dövlətin emission gəlir əldə etməsinin həddi vardır. Aparılmış araşdırmalara görə inkişaf

etmiş ölkələrdə dövlət banknot buraxılışından maksimum gəlir ÜDM-in 1%-i qədər, inkişaf etməkdə olan ölkələr isə ÜDM-in 25 faizinə qədər əldə edə bilər.

Büdcə kəsirinin örtülməsinin digər üsulu kimi dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı və reallaşdırılması çıxış edir. Bu üsul da eyni zamanda müəyyən müsbət və mənfi cəhətlərə malikdir.

Müsbət cəhət ondan ibarətdir ki, dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı büdcə kəsirinin örtülməsində nisbətən qeyri-inflyasiyalı üsul hesab edilir. Bu onunla bağlıdır ki, qiymətli kağızların buraxılışı pul kütləsinin artmasına səbəb olmur.

Mənfi cəhəti isə ondan ibarətdir ki, dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı pul bazarında pula olan tələbi artırır. Bu, pulun qiymətini - faizin orta bazar stavkasını yüksəldir. Nəticədə isə bu xüsusi sektorda investisiyanın aşağı düşməsinə, xalis ixracatın enməsinə, müəyyən qədər də istehlak xərclərinin azalmasına gətirib çıxarır. Nəhayət etibarilə "sıxışdırılıb çıxarma effekti" yaranır ki, bu da fiskal siyasətin stimullaşdırıcı effektini zəiflədir.

"Sıxışdırılıb çıxarma effekti" nəzərdə tutur ki, verilmiş investisiya tələbi əyrisində faiz stavkalarının qalxmasına görə xüsusi investisiya azalır. İnvestisiya tələbinin artması "sıxışdırılıb çıxarma effekti" hissə - hissə və ya tam kənarlaşdırıla bilər.

Azərbaycanda büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi daxili və xarici maliyyələşdirmə mənbələri qeyd olunmalıdır. Büdcə kəsirini örtmək üçün dövlət həm daxili, həm də xarici mənbələrindən istifadə edir. Birinci halda dövlətin daxili borcu, ikinci halda isə xarici borcu yaranır.

Respublikamızda büdcə kəsirini daxili borclanma hesabına örtmək, faktiki olaraq mümkün deyil. Birincisi, ölkədə güclü maliyyə bazarı formalaşmayıb. İkincisi, fiziki və hüquqi şəxslər dövlətin qiymətli kağızlarla bağlı verdiyi zəmanətin ciddiliyini qəbul etməzlər və daxildə qiymətli kağızların alınmasına yönəldilməli olan kifayət qədər vəsait yoxdur. Xarici borclanma hesabına kəsirin örtülməsi ölkəyə "başıucalıq" gətirən fakt olmasa da, dövlətlərin əksəriyyəti buna gedir. Burada həmin borcların sonradan qaytarılması və ya faizlərin ödənilməsi ən mühüm məsələ olur. Borcun çox hissəsini uzummüddətli və yalnız komissiyon haqqı ödənilən kreditlər təşkil edir. Qeyd edim ki, beynəlxalq maliyyə institutlarının ələ kreditləri olur ki, onlar yalnız büdcə kəsirinin örtülməsinə istifadə edilə bilər. (4)

Büdcə kəsiri bir sıra makroiqtisadi göstəricilərlə əlaqəlidir. Büdcə kəsirinin ÜDM-lə əlaqəsini nəzərdən keçirək:

Büdcə kəsirinin ÜDM-lə əlaqəsi

İllər	ÜDM (mln. man)	Büdcə kəsiri (mln. man)
2017	70135,1	1077,8
2018	79797,3	307,6
2019 (proqnoz)	5929,5 (yanvar)	1862,6

Mənbə: AR Dövlət Statistika Komitəsi (5)

Nəticə

Göründüyü kimi, büdcə kəsiri ÜDM-dən sıx asılıdır. 2019-cu ildə dövlət büdcəsinin kəsirinin yuxarı həddi 1862,6 mln. manat məbləğində nəzərdə tutulur. Onun maliyyələşdirilməsi dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalıqından, xaricdən cəlb edilən kreditlər və özəlləşmədən daxilolmalar hesabına həyata keçiriləcəkdir. 2019-cu ildə dövlət büdcəsi kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 2,3% təşkil edəcəkdir. Aparılmış struktur dəyişikliyinə müvafiq olaraq növbəti ildən xaricdən cəlb edilmiş kreditlər (1695,6 mln. manat) icmal

büdcənin xərclərindən çıxarılaraq dövlət büdcəsinin xərclərinə əlavə edildiyinə görə, həmin vəsait icmal büdcənin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə deyil, dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyyələşdirilməsinə yönəldiləcəkdir. (6)

Beləliklə, yaranmış büdcə kəsirinin aradan qaldırılması üçün qeyd etdiklərimizdən elə üsul və istiqamətlər seçilməlidir ki, maliyyə-büdcə siyasətinin stimullaşdırıcı effektini neytrallaşdırmasın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. N.A.Novruzov, X.Ə.Hüseynov "Maliyyə", Bakı 2007
2. S.M.Məmmədov "Maliyyə", Bakı 1997
3. <http://maliyye.gov.az/>
4. Ş.Ş.Bədəlov, R. B.Məhərrəmov, F.Ə.Qurbanov "Büdcə sistemi", Bakı 2003
5. <https://www.stat.gov.az/>
6. "AR-nın 2019-cu ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin təqdimatı" AR-nın Maliyyə Nazirliyi, Bakı 2018

Улькер Мамедова

БЮДЖЕТНЫЙ ДЕФИЦИТ И ПУТИ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ

Резюме

В этой статье рассматриваются причины бюджетного дефицита, его влияние на экономическое развитие и методы покрытия бюджетного дефицита. Также проанализирована взаимосвязь бюджетных показателей и ВВП с бюджетным дефицитом.

Цель – исследование способов преодоления бюджетного дефицита Азербайджанской Республики.

Методология – метод экономико-статистического анализа.

Результат – в соответствии со структурными изменениями, в следующем году за счёт иностранных кредитов, отчисленных из расходов консолидированного бюджета и добавленных в расходы государственного бюджета произойдёт финансирование бюджетного дефицита.

Ключевые слова: государственный бюджет, бюджетный дефицит, эмиссия, облигация, ВВП, внутренний долг, внешний долг.

Ulker Mammadova

THE BUDGET DEFICIT AND WAYS OF ITS REPAYMENT

Summary

This article discusses the causes of the budget deficit, its impact on economic development and methods to cover the budget deficit. Also analyzed the interrelation of budget indicators and GDP (gross domestic product) with budget deficit.

Purpose – study of ways to repayment the budget deficit of the Republic of Azerbaijan.

Methodology – the economic-statistical analysis method

Findings – the budget deficit will be financed in accordance with structural changes, next year, due to foreign loans deducted from the consolidated budget and added to the state budget.

Keywords: the state budget, budget deficit, emission, obligation, GDP, domestic debt, external debt